

CSC 2017
CHRISTELIJK
SOCIAAL
CONGRES

CONGRES
VERSLAG

OP ELKAAR AANGEWEZEN

durf afhankelijk te zijn

Christelijk-Sociaal Congres

OP ELKAAR AANGEWEZEN *durf afhankelijk te zijn*

Verslag van het Christelijk-Sociaal Congres
30 en 31 augustus 2017 te Doorn

Christelijk-Sociaal Congres

COLOFON

CONGRES

Jaarlijks organiseert de Stichting Christelijk-Sociaal Congres omstreeks eind augustus een meerdaags congres waar maatschappelijke ontwikkelingen worden beschouwd vanuit christelijk-sociaal perspectief. De congrescommissie 2017 was als volgt samengesteld:

- Willem Jelle Berg, *penningmeester CSC en commissievoorzitter*
- Esther Dwarswaard, *secretaris CSC*
- Ruben van de Belt, *ChristenUnie, Perspectief*
- Louwe Dijkema, *VNO-NCW*
- Niels Rook, *CGMV*
- Lianne Spanbroek, *CDJA*
- Manon Vanderkaa, *KBO-PCOB*
- Walter Wassenaar, *Verus*

UITGAVE

Verslagen programmaonderdelen: Nelleke de Jong-van den Berg, *tekstbureau berg in de polder*

Eindredactie: Esther Dwarswaard, *secretaris CSC*

Vormgeving: Heleen Dierdorp, *Happy Matters*

Foto's: Maas Communicatie

Drukwerk: Mediajoenit Grafische Dienstverlening

© 2017 Stichting Christelijk-Sociaal Congres en overige rechthebbenden

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleevoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt in welke vorm dan ook.

VOORWOORD

WILLEM JELLE BERG,
VOORZITTER
CONGRESKOMMISSIE 2017

Ieder jaar, net na de zomervakantie, mogen we naar de bossen bij Doorn om een inspirerend tweedaags congres mee te maken, het Christelijk Sociaal Congres. Dit jaar was het als congrescommissie een moeilijke opgave. Immers, na het jubileumcongres van 2016, was het moeilijk om dit te overtreffen. Daarom hebben we als start van de voorbereiding, alle jongeren die op dat jubileumcongres aanwezig waren uitgenodigd met de vraag mee na te denken over het thema. Uit 'De kracht van verbondenheid', de jubileumbundel van het CSC hebben we een inspirerende titel hebben weten te destilleren. 'Op elkaar Aangewezen' werd het. Met als ondertitel: 'Durf afhankelijk te zijn.' En spontaan meldden zich een aantal jongeren voor de congrescommissie.

Dit heeft geleid tot een mooi programma. Met inspirerende sprekers, die ook een grote bijdrage leveren aan het publiek debat. De verjonging in de congrescommissie was zichtbaar in de nieuwe werkvormen. Deelsessies of workshops maakten plaats voor een Social Hackathon. Hier zijn grote ideeën en praktische uitvoeringsmogelijkheden geboren. En wat mooi om de deelnemers, jong en oud, zo intensief en creatief aan het werk te zien. En drie keer een krant! De Standaard herleefde. Ik wil de congrescommissie van harte bedanken voor de inhoudelijke input, de creatieve inzet en de praktische hulp door de dag heen. De mooie vlogjes waren nieuw. Maar bovenal wil ik Esther Dwarswaard bedanken, de steun en toeverlaat van het CSC, die op haar laatste werkdag voor onze stichting, de grote drager was van dit mooie congres.

Ik wens u veel plezier met dit verslag. Maar vergeet ook niet de mooie foto's en het congresfilmpje op de site te bekijken, www.christelijksociaalcongres.nl. Deze bundel is een mooi naslagwerk van de inhoudelijke bijdragen aan het congres, en geeft in beeld een mooi sfeerverslag. Dank voor uw aanwezigheid en bijdrage, en tot het volgende congres op 29 en 30 augustus 2018!

Willem Jelle Berg, voorzitter congrescommissie 2017

MUZIEK
TIEMPO RUBATO

**STILTE
WANDELING**
O.L.V.
WIM OOLBEKKINK

CONGRESPROGRAMMA EN INHOUDSOPGAVE

Verslag
op pagina

WOENSDAG 30 AUGUSTUS

Opening Josine Westerbeek-Huitink , voorzitter Christelijk-Sociaal Congres	7
Lezing Kim Putters , directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau	10
Reflectie Sybrand van Haersma Buma , fractievoorzitter CDA	14
Gesprek met de zaal	16
Hackathons , o.l.v. Sander Klaasse, Social Hackathon	19
Cabaret Vincent Bijlo	23

DONDERDAG 31 AUGUSTUS

Dagopening Jurjen ten Brinke , voorganger bij Hoop voor Noord Amsterdam	25
Lezing Theo Bovens , gouverneur (CvdK) van de provincie Limburg	28
Reflectie Carla Dik-Faber , Tweede Kamerlid ChristenUnie	31
Gesprek met de zaal	34
Panelgesprek Elly Ludenhoff, seniorproducent bij Kunst- en Cultuurplatform Zina, Henk Willem van Dorp, DGA bij Van Dorp BV, Christien de Graaff, lid CvB Alfa-college, christelijk ROC in Noord- en Oost-Nederland, Titus Schlatmann, buurtpastor bij stichting Buurtpastoraat Utrecht	37
Slotrede Josine Westerbeek-Huitink , voorzitter CSC	41
Sprekerslijst	43
Deelnemerslijst	45

SPECIALE DANK AAN:

OPENING

JOSINE WESTERBEEK-HUITINK,
VOORZITTER CSC - OVERDRACHT
AAN CONGRESVOORZITTER
SOFIE VAN DEN ENK

Na ons succesvolle jubileumcongres van vorig jaar was het een uitdaging om ook dit jaar weer een mooi, inhoudelijk congres neer te zetten. Er staat in elk geval een afwisselend programma voor ons klaar: een mix van inleidingen, discussies, interactieve werkvormen, muziek en cabaret.

De komende dagen bieden ruimte om elkaar te ontmoeten, om banden aan te halen en te verstevigen, maar ze bieden ons vooral de gelegenheid om ons te verdiepen in het christelijk-sociaal gedachtegoed, aan de hand van het thema van dit jaar: Op elkaar aangewezen.

Vorig jaar hebben we gesproken over Geloof, Angst en Liefde en over de Kracht van Verbondenheid. Tijdens dit congres willen we op die thema's voortborduren en daarin verdieping aanbrengen.

We zijn 'op elkaar aangewezen', zo schreven we in de uitnodiging, 'we kunnen niet

zonder elkaar'. Een mens komt alleen tot bloei en kan alleen groeien in relatie tot de ander. Daar komt de kracht van verbondenheid weer naar boven. Verbondenheid die tot uitdrukking komt als we onze eigen kwetsbaarheid en onvolmaaktheid durven te tonen en te accepteren van anderen, als we ruimte geven aan improvisatievermogen en ons inzetten om de vitaliteit en leefbaarheid van de samenleving te versterken.

Als mensen elkaar weten te vinden, zijn ze tot veel meer in staat dan ze denken. Maar dan moeten ze die verbinding wel willen maken. Hoe kunnen we die verbinding ondersteunen en versterken? Hoe kunnen we ons openstellen ten opzichte van elkaar? En durven we wel 'afhankelijk van elkaar te zijn'? Met al deze vragen gaan we aan de slag.

Kim Putters, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en Sybrand Buma, fractievoorzitter van het CDA zullen met

hun bijdragen de basis leggen voor het vervolg van het congres. Met die bagage gaan we gezamenlijk oplossingsgericht werken – want dat is wat je doet in een ‘hackathon’. Het fenomeen is afkomstig uit de wereld van de ICT, waar deskundigen op verschillende terreinen bij elkaar gaan zitten om brainstormend en strak gefocust een praktisch probleem op te lossen.

Wij gaan de werkvorm toepassen op vier thema’s: hoe kunnen we de schijnbare tegenstelling tussen jong en oud, tussen mensen met een vast contract tegenover flexwerkers, tussen de economie en het milieu en tussen denkers en doeners opheffen, of beter: relativeren. De groepen en begrippen in die koppels hebben elkaar namelijk juist nodig:

- Jong en oud zijn uiteindelijk op elkaar aangewezen.
- Flexwerkers ondersteunen de vaste medewerkers, maar zeker ook vice versa.
- Milieu en economie kunnen elkaar juist versterken.
- Zonder doeners blijven denkers dromers, zonder denkers zijn doeners op zeker moment ‘klaar’. Denkers en doeners zijn beide nodig voor vernieuwing.

Ik hoop oprecht dat de inleidingen en de hackatons ons de meerwaarde van deze tegenstellingen zullen doen beseffen, en dat we geïnspireerd zullen worden en tot concrete plannen zullen komen om mensen, groepen en thema’s te verbinden. Dit vraagt van ons dat we onze eigen opvattingen loslaten en ons open stellen voor andere ideeën, zodat we de schijnbare tegenstellingen in een ander perspectief gaan zien.

Dit sluit aan bij Filippenzen 2: 3-4: Wees niet egoïstisch en probeer niet de eer naar u toe te trekken of een ander te bedriegen. Maar wees nederig en sla een ander hoger aan dan u zelf. Denk niet alleen aan uw eigen zaken, maar heb ook belangstelling voor wat een ander doet. (Het Boek)

We verkeren tijdens dit congres met veel verschillende mensen, in de zaal en op het podium. We staan voor de uitdaging om ons met elkaar te verbinden. Omdat we allemaal op enigerlei wijze op elkaar aangewezen zijn.

Wie zich kwetsbaar opstelt en wie zich open stelt en afhankelijk durft te zijn zal tijdens en na dit congres ervaren hoe krachtig we gezamenlijk zijn.

Ik wens u een waardevol congres.

DAGVOORZITTER SOFIE VAN DEN ENK

De CSC-voorzitter introduceert de dagvoorzitter en overhandigt de microfoon aan haar. Sofie van den Enk is presentatrice voor KRO-NCRV, op zowel radio als tv, schrijfster en columniste.

Sofie verbindt zich meteen met het thema van het congres: 'We gaan spreken over afhankelijkheid en kwetsbaarheid. Ik wil graag een ervaring delen. Ik werk in een wereld waar vaak wordt gedacht dat je jezelf iets groter moet maken, waar je je vaak sterker moet voordoen dan je bent, of dan je je voelt. U kent mij misschien als winnaar van Wie is de mol? Maar dit voorjaar heb ik meegewerkt aan het Depressiegala. Ik leid aan depressies. Ik heb nog nooit zoiets kwetsbaars gedaan – en ik heb nog nooit zóveel reacties gekregen. Nog nooit heb ik iets gedaan dat zóveel impact had.'

In het vervolg van het congres leren de deelnemers haar – dankzij een grapje over het staan en zitten bij de dagopening, een wijze uitspraak van haar vierjarig zoontje, een compliment aan de zaal over haar inzet bij de hackathon en haar wervende uitnodiging voor de stiltewandeling – nog beter kennen, als een nu eens vrolijke dan weer serieuze bescheiden leidsvrouw.

DE INCLUSIEVE SAMENLEVING

KIM PUTTERS,
DIRECTEUR VAN HET
SOCIAAL CULTUREEL

PUTTERS OPENT MET DE CONSTATERING DAT HET CONGRES PLAATSVINDT OP EEN BELANGRIJK MOMENT: HET POLITIEKE, MAATSCHAPPELIJKE EN ECONOMISCHE LEVEN START WEER OP, MET NIEUWE, IN DE ZOMER OPGEDANE IDEEËN.

IN ZIJN LEZING SCHETST HIJ DE STAND VAN DE SAMENLEVING EN GAAT HIJ IN OP DRIE 'AFHANKELIJKHEDEN'. DEZE WORDEN VEROORZAAKT DOOR VERSCHILLEN IN OPLEIDINGSNIVEAU (HOOGOPGELEID VERSUS LAAGOPGELEID), IN AFKOMST (WESTERSE VERSUS NIET-WESTERSE ACHTERGROND) EN IN LEEFTIJD (JONG VERSUS OUD). HIJ STELT DE VRAAG HOE WE, REKENING HOUDEND MET DEZE AFHANKELIJKHEDEN, EEN INCLUSIEVERE SAMENLEVING KUNNEN BEWERKSTELLIGEN.

NATIONAAL PROBLEEMBESEF EN STEMMING

Elk kwartaal inventariseert het SCP over welke onderwerpen Nederlanders het meest bezorgd zijn. Steeds weer blijken zorgen over onze manier van samenleven

en het gebrek aan fatsoen het hoogst te scoren. Immigratie en integratie volgen kort daarop: hoe gaan culturen en geloven met elkaar om?

Toch is de algemene stemming over de eigen financiële situatie en economie redelijk positief. Lager opgeleiden en migranten zijn minder optimistisch. En daarnaast: ook al gaat het met onszelf beter, toch zijn we pessimistisch over Nederland als samenleving.

KRACHTENVELD

Die samenleving kun je zien als een samenspel tussen overheid, markt en gemeenschap – waar overheid en markt een nogal dominante rol spelen. De gemeenschap zou wel wat meer aandacht en investering verdienen. Hoe zou de civil society iets sturender kunnen zijn in ons dagelijks leven?

VIER SOORTEN KAPITAAL

Of je je staande kunt houden in dat krachtenveld is afhankelijk van de hoe-

veelheid 'kapitaal' waarover je op vier terreinen kunt beschikken: hulpbronnen op het persoonlijke vlak (Ben je mentaal en fysiek gezond? Snap je de regels van de overheid? Kun je afspraken maken met je burens?), het economische (Heb je een inkomen?), het culturele (Spreek je de taal? Ben je digitaal vaardig? Voel je je gediscrimineerd?) en het sociale vlak (Maak je deel uit van netwerken als werk, sport of kerk?).

ZES GROEPEN

De totaalscore op die vier hulpbronnen bepaalt tot welke van de zes groepen in de maatschappij je behoort: de Gevestigde bovenlaag, de Jonge kansrijken, de Werkende middengroep, de Comfortabel gepensioneerden, de Onzekere werkenden of de Achterblijvers. In de laatste twee groepen zijn migranten, bijstandsmoeders en eenoudergezinnen oververtegenwoordigd en vind je gevoelens van onbehagen. Zij herkennen zich bijvoorbeeld niet in onderzoeken waarin 'de Nederlander' zijn geluk een 8 geeft.

Putters wil niet spreken van een tweedeling in de samenleving. In de VS is het verschil tussen Gevestigde bovenlaag en Achterblijvers veel groter, en is er sprake van polarisatie. Wel worden in Nederland de verschillen tussen de zes groepen steeds groter.

Na deze inleiding gaat Putters in op de drie afhankelijkheden: opleidingsniveau, afkomst en leeftijd.

OPLEIDINGSNIVEAU

De verschillen in opleidingsniveau ontstaan al vroeg, onder andere doordat hoogopgeleide ouders hun kinderen meer stimuleren dan laagopgeleide ouders. Maar ze blijken ook regiogebonden:

kinderen van het platteland krijgen bij gelijke prestaties een lager schooladvies dan kinderen in de stad.

De verschillen zetten door op arbeidsmarkt: lageropgeleiden hebben veel vaker flexibele en tijdelijke contracten. Bovendien blijken zij nauwelijks te profiteren van het principe van een leven lang leren. Dit komt omdat de vorm van bij- en nascholing vaak niet past bij hun functies. Zij zouden meer profijt hebben van inkommeel leren en *coaching on the job*.

AFKOMST

Het verschil tussen mensen van westerse en niet-westerse afkomst blijkt het sterkst uit de 'integratieparadox': van de laatste groep is de tweede generatie hoger opgeleid dan de eerste generatie. Toch blijft zij qua beroepsniveau achter bij generatiegenoten van westerse afkomst en is het werkloosheidspercentage onder migranten structureel hoger dan onder autochtone Nederlanders.

De leefwerelden van beide groepen raken steeds meer gescheiden. Zij delen steeds minder hetzelfde referentiekader, er is steeds minder contact en uitwisseling, en

minder onderling begrip. Er zijn minder gemengde huwelijken, veel migrantenkinderen leven in armoede en men ervaart steeds meer discriminatie.

Kortom, afhankelijkheden spelen sterker binnen de eigen groep en steeds minder tussen de groepen. Dat dit een probleem is voor de samenleving blijkt wel uit de vragen die uit beide groepen opklinken: 'Mogen wij hier wel zijn?' naast 'Willen jullie hier wel zijn?'

LEEFTIJD

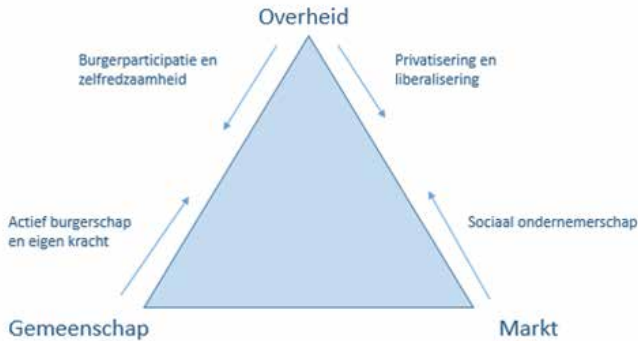
Dankzij een steeds betere gezondheidszorg en economische voorspoed neemt het aantal ouderen in onze samenleving sinds 1950 toe en zal dat blijven doen, terwijl de totale bevolking krimpt. De bovenkant van deze groep ouderen wordt steeds kwetsbaarder. Hoe organiseren we de zorg voor hen zonder door een solidariteitsminimum te zakken? Er is namelijk steeds meer informele (mantelzorg)hulp nodig. Mensen willen die wel geven, maar voor velen van hen is afstand, tijd en geld daarbij een probleem.

COMPLEXITEIT SAMENLEVING

Het wordt voor veel mensen steeds moeilijker om te functioneren in onze complexer wordende samenleving. De regelgeving is ingewikkeld, we worden overvoerd met informatie, er is minder eenvoudig werk, het onderwijs stelt hogere eisen, afwijkend gedrag wordt steeds minder geaccepteerd en we moeten aan steeds hogere gezondheids- en schoonheidsidealen voldoen. Er wordt van je verwacht dat je positie kiest ten opzichte van informatie en opinies. Je moet in de goede netwerken zitten en zelfs voor boodschappen doen bij AH moet je wat van informatietechnologie weten. Liep de scheidslijn vroeger tussen *haves and havenots*, nu lijkt zij te lopen tussen *cans* en *cannots*.

Steeds luider klinkt de oproep aan de politiek om 'de problemen' op te lossen. Het is echter aan de driehoek overheid, markt en gemeenschap om hier mee om te gaan.

De overheid moet de afhankelijkheden niet te groot laten worden, de markt moet ervoor zorgen dat ze in het dagelijks leven niet op onrechtvaardige verschillen uitdraaien en de gemeenschap zou afhankelijkheden juist kunnen versterken om sociale inclusie te bevorderen.

SOCIAAL CONTRACT

Het komt dus sterk op de gemeenschap aan. Maar de overheid kan niet afdwingen dat mensen met een westerse afkomst omgaan met mensen met een niet-westerse afkomst, of hoog- met laag-opgeleiden? Hoe dat toch te organiseren? Sleutelbegrippen zijn inclusie en solidariteit, welvaart en welzijn, en zeggenschap en verantwoordelijkheid.

INCLUSIE EN SOLIDARITEIT

Systemen gingen lang uit van *haves en havenots*, en compenseerden de laatsten. Maar dat blijkt niet meer voldoende. Is het rechtvaardig dat je net buiten een toeslagregeling valt? Welke vorm van om- of bijscholing past bij jou?

WELVAART EN WELZIJN

Hoe de verschillen te verkleinen is een politieke vraag waar Putters geen antwoord op kan geven. De drie actoren zijn aan zet. Sociaal ondernemerschap (vanuit de markt) en actief burgerschap (vanuit de gemeenschap) kunnen hier van betekenis zijn.

ZEGGENSCHAP EN VERANTWOORDELIJKHEID

In plaats van onze hoop uitsluitend op de politiek te vestigen kan het zinvol zijn verantwoordelijkheden te delen met markt en gemeenschap en beide meer zeggenschap te geven. Een mooie uitdaging voor de komende regeerperiode, aldus Putters.

DE ZORGEN VAN DE MENSEN

SYBRAND VAN HAERSMA
BUMA, FRACTIEVOOR-
ZITTER CDA

SYBRAND BUMA OPENT ZIJN REFLECTIE OP HET BETOOG VAN KIM PUTTERS MET EEN VERWIJZING NAAR DE TWEE WERELDEN WAARTUSSEN HIJ NU AL EEN HALF JAAR PENDELT: DE FORMATIEONDERHANDELINGEN EN DE BUITENWERELD VAN DE SAMENLEVING. 'JE ZOU HAAST DENKEN DAT IK AAN HET STOCKHOLMSYNDROOM LIJD.'

'We leven in een complexe wereld. De politiek staat onder druk. Het is belangrijk dat wij met een goed akkoord komen. De onderhandelende partijen hebben immers maar een meerderheid van één zetel in beide kamers. We sluiten liever een akkoord dat ertoe doet, dan dat we snel wat kwesties uitruilen. Maar de onderhandelende partijen zijn ideologisch heel verschillend, en dus ook hun antwoord op de vraag wat de samenleving in de goede richting leidt.

Politici hebben de neiging naar de cijfers kijken. Het CDA gaat altijd op zoek naar de mensen daarachter. Ent je je politieke

keuzes op de cijfers en modellen van het Centraal Planbureau of op die van Kim Putters' SCP? De Burgerperspectieven die het SCP elk kwartaal publiceert – hoe kijkt men aan tegen samenleving? – zitten ook in mijn tas.

Bill Clinton zei ooit 'It's the economy, stupid.' Het CDA is tot stand gekomen vanuit het tegenoverliggende perspectief: in een tijd van liberalen vs. socialisten, ging het onze voorgangers om identiteit, toen van scholen op basis van geloof, nu van onze samenleving. Politiek is niet in de eerste plaats een geldverdelingsvraag, maar een maatschappelijke orderingsvraag.

Opmerkelijk aan de kwartaalcijfers van het SCP is dat onze grootste zorg is hoe we met elkaar omgaan. Dat wil zeggen: Wat hebben wij samen, wat verbindt ons, zijn we er voor elkaar? Zorgen we voor elkaar en elkaars veiligheid? De tweede zorg die Putters noemde, over immigratie, gaat in de kern ook over wat ons en al die mensen

van ver, met hun eigen normen, verbindt. En ook bij de derde zorg, die over de gezondheidszorg, waar de politiek zich terecht afvraagt hoe de kosten in de hand gehouden kunnen worden, gaat het primair toch niet over economie, maar over afhankelijkheid en gemeenschap.

We hebben een lange crisis achter ons. Je zou denken dat daarin onze grootste zorg de economie was (Houd ik mijn baan?). Maar nee, in die periode is dat maar één keer onze grootste zorg geweest (in 2013).

Dat lijkt voor politici een blinde vlek. Het gaat níét primair over geld. Het gaat over de manier van samenleven en de afhankelijkheden. We moeten ons buigen over

de vraag hoe de politiek dáárop beter kan inspelen. Ondanks de liberale wind is onze samenleving al veel meer collectief georiënteerd dan wij denken.

Het CDA-programma gaat primair over de zorgen van de mensen. Je moet als politicus niet direct met antwoorden willen komen, maar je eerst afvragen wat de vraag is. Vervolgens wil je de samenleving in een bepaalde richting bewegen, om als politiek én als maatschappij te proberen de grote zorgen weg te nemen.

Onze drijfveer daarvoor vindt zijn oorsprong in de christelijke traditie. Wat is vrijheid? Wat is gelijkheid? Waartoe zijn wij op aarde? Om er zelf zo goed mogelijk uit komen of met een opdracht naar elkaar toe? Dat zijn de interessante vragen die achter Kim Putters' betoog vandaan komen.

Hoe om te gaan met een wereld die zorgen heeft – op basis van de waarden die onze samenleving al eeuwen dragen. Wat Putters aangeeft landt bij mij en mijn collega's. Onze grote opdracht is de scheidingen te verminderen en werelden weer bij elkaar brengen. Het CDA hoopt in de komende jaren een beetje te kunnen meesturen aan betere samenleving.

DE ELITE IN EEN HUNEBED

KIM PUTTERS,
SYBRAND VAN HAERSMA BUMA,
SOFIE VAN DEN ENK EN
CONGRESDEELNEMERS

SOFIE VAN DEN ENK OPENT HET GESPREK DOOR HAAR VERBAZING UIT TE SPREKEN: ALS DE SOCIALE COHESIE IN NEDERLAND AL ZO STERK IS, WAAROM IS DAN TOCH DE VVD ALS GROOTSTE UIT DE VERKIEZINGEN GEKOMEN? SYBRAND BUMA ANTWOORDT DAT HIJ ZICH DAT OOK AFVRAAGT. UIT HET GENIFFEL IN DE ZAAL KOMT DAN DE EERSTE VRAAG, NAAR AANLEIDING VAN HET BETOOG VAN KIM PUTTERS.

Zaal In de driehoek overheid – markt – gemeenschap vermeldde u tussen overheid en markt ontwikkelingen als 'Privatisering en liberalisering' en 'Sociaal ondernemerschap'. Tussen overheid en gemeenschap is sprake van 'Burgerparticipatie en zelfredzaamheid' en 'Actief burgerschap en eigen kracht'. Waarom staat er niets op de as tussen markt en gemeenschap?

KP Ook daar zijn interessante combinaties te vermelden, bijvoorbeeld bedrijven die investeren in maatschappelijke zaken

zoals extra opleiding voor mensen met een migratieachtergrond. Maar over het algemeen moeten we constateren dat het gemeenschapsdenken verzwakt is ten opzichte van de dominantie van overheid en markt.

DE ETHIEK VAN HET WETGEVEN

Zaal Dank voor uw beider bijdragen met kernbegrippen waarin gemeenschap centraal stond. Maar moet er niet eens onderzoek worden gedaan naar de vraag of in onze wetgeving moraliteit en ethiek wel geborgd zijn? Ik zie veel samenkomsten in het publieke domein waar mensen heel liefdevol bij elkaar zijn. Daarentegen zie ik veel wetgeving die buitensporig is.

KP Het SCP doet geen onderzoek naar moraliteit, maar ik zie inderdaad dat veel wetgeving zich richt op informatiestromen en organisatievormen. De uiteindelijke doelen die je er voor de samenleving mee wilt bereiken – kwaliteit, toegankelijkheid,

solidariteit – dreigen daarmee het onder-
spit te delven. Het is voor de burger vaak
ingewikkeld om nog te herkennen dat het
gaat over de kwaliteit van de zorg of van
onze mobiliteit. Bezinning hierop zou ver-
standig zijn.

SvHB Ten eerste: de burger vraag zich
niet zozeer af of er genoeg geld is voor de
zorgtoeslag, die wil weten hoe hij die kan
aanvragen. Feit is dat hij die toeslag niet
krijgt als hij te laat is met aanvragen, of
beboet wordt als hij een invulfoutje heeft
gemaakt. Dit is mede oorzaak van veel
schuldenproblematiek.

Het systeem van de verzorgingsstaat is op-
gezet om mensen die het nodig hebben
te helpen, maar het wil ook fraude bestrij-
den. Resultaat is een doolhof, zeker voor
de mensen aan de onderkant. Wat be-
doeld is voor die groep bereikt die groep
niet. Dat de wetgever zich realiseert dat hij
hierin is doorgeschoten gaat geleidelijk.
De grote opdracht is het evenwicht te vin-
den tussen aanpakken wat fout is, en wie
te goeder trouw is niet meteen beboeten.

Ten tweede: in mijn ogen is veel recente
wetgeving een verkeerde projectie van

wat de Tweede Kamer *denkt* dat de zorg
van de burger is. Sinds de fortuynrevol-
te in 2002 vat men in het parlement de
vrijheid van meningsuiting op als een
absolute vrijheid. Met als gevolg dat alle
vermeende beperkingen op die vrijheid
uit het wetboek van strafrecht moeten:
beledigen, godslastering, majesteitsschen-
nis... Terwijl de gewone Nederlander
dat helemaal geen interessante discussie
vindt, die maakt zich vooral zorgen over
radicalisering.

FORMATIE

Zaal Kim Putters somde heel helder de
zes thema's op waarover burgers zich zor-
gen maken. Er wordt al een half jaar onder-
handeld over een nieuw kabinet. Kennelijk
wil men alles tot in detail vastleggen.
Zou het niet makkelijker en beter zijn om,
conform het thema van dit congres - 'Durf
afhankelijk te zijn' - je te beperken tot: het
eens worden over de vragen die we samen
gaan oplossen? En vervolgens aan de slag
te gaan en het over te laten aan de con-
stellatie in de Kamer?

SvHB Het Nederlandse systeem heeft plussen en minnen. Een plus is in elk geval dat het heel zorgvuldig is. De traagheid heeft een oorzaak: de vier onderhandelende partijen hebben een meerderheid van één zetel in beide huizen en ze zouden 'van nature' niet bij elkaar komen. Dus moet eerst de vraag worden beantwoord wat hen bindt. En dat in een tijd waarin kiezers niet meer accepteren dat je compromissen sluit. Vroeger waren compromissen het doel waarnaar je streefde, nu hoor je (dreinend stemmetje): 'Heb ik daarom op ze gestemd?' Daarbij is een nieuw kabinet altijd een reactie op het vorige. We willen niet snel uitruilen, het moet goed worden. Met respect voor elkaars verschillen werken we vanuit de gedeelde wens om ergens te komen.

Sofie van den Enk – inhakend op de woonplaats van de vraagsteller – stelt voor de achterkamertjes eens te verruilen voor een Drents hunebed en gaat dan naar de laatste vraag.

ELITE

Zaal Wij zitten hier als voormannen en voorvrouwen van grote maatschappelijke organisaties. Lange tijd dachten wij dat wij als zodanig de samenleving vertegenwoordigden. Maar ik vrees dat de onderste twee groepen uit het betoog van Putters zich niet alleen niet meer in de politiek herkennen, maar zich ook niet meer door ons vertegenwoordigd voelen. Een belangrijke vraag voor ons is hoe wij ervoor kunnen zorgen dat men zich weer in ons herkent. Hoe verbinden wij ons weer met de samenleving?

KP Iedere samenleving heeft een voorhoede nodig van mensen die opstaan, hun nek uitsteken, verantwoordelijkheid nemen en afspraken maken. Het woord elite durf je daarvoor haast niet meer in de mond te nemen. Dat de elite ter discussie staat, betekent niet dat hun actie minder nodig is. Ik deel uw analyse en uw oproep om dit te bespreken. We zullen het wantrouwen niet geheel kunnen wegnemen. Toch moeten we het hoofd niet in de schoot leggen. Uw organisaties zijn immers onderdeel van de driehoek. Kijk bijvoorbeeld naar de gezondheids-

zorg. Mensen moeten daar steeds meer zelf beslissen, daar zijn allerlei instrumenten voor bedacht. Maar heel veel mensen hebben daarbij hulp nodig. Het is niet *of*, maar *en en*: naast individualisering, keuzevrijheid, decentralisatie en privatisering zijn er nog steeds zaakwaarnemers nodig. Niet iedereen kan zelf aan het stuur zitten. Het frame van *en en* is volgens mij de enige route.

IMPULS AAN DE VERBINDING

SANDER KLAASSE,
ZIJN SOCIAL HACKATHON-TEAM
VAN FACILITATOREN EN DE
CONGRESDEELNEMERS

UITGANGSPUNT VAN DIT CONGRES IS DAT WE IN ONZE SAMENLEVING OP ELKAAR ZIJN AANGEWZEN. WE MOETEN DUS AFHANKELIJK DURVEN ZIJN.

SOCIAL HACKATHON-BESTUURDER SANDER KLAASSE KWAM IN ZIJN INTRODUCTIE OP DIT PROGRAMMAONDERDEEL METEEN TOT DE KERN: 'MAAR #HOEDAN?'

DE ORGANISATOREN VAN HET CONGRES HADDEN AL EEN EERSTE VOORZET GEGEVEN DOOR VIER TWEETALLEN TE BENOEMEN DIE OP ELKAAR AANGEWZEN ZIJN: JONG & OUD, VAST & FLEX, MILIEU & ECONOMIE EN DENKERS & DOENERS.

Via de hackathon-methode gingen de congressanten gericht op zoek naar ideeën om deze specifieke tweetallen groepen en belangen met elkaar te verbinden en hun onderlinge afhankelijkheid productief te maken.

HET CONCEPT

De eerste hackathons werden gehouden in de wereld van de informatietechnolo-

gie. Deskundigen op allerlei terreinen gaan 48 of 72 uur bij elkaar zitten om een concrete oplossing voor een concreet softwareprobleem te bedenken.

De like-button op Facebook is bijvoorbeeld het resultaat van een hackathon. Vertaal je dat concept naar het sociale domein, dan krijg je een *social hackathon*.

Die kenmerkt zich door drie trefwoorden:

- *Samenwerken*
  - in een team
  - inbreng van iedereen zorgt voor het sterkst mogelijke idee
- *Doen*
  - de wereld beter, eerlijker, mooier maken;
  - houd het klein en concreet
- *Tijdsdruk*
  - dat helpt je te focussen
  - reguliere social hackathons: 13 uur;
  - CSC-hackathon: 2 uur

DE INSTRUCTIE

'Je bent voor de komende twee uur op elkaar aangewezen! Jullie gaan de ideeën bedenken en initiatieven ontwikkelen die

onderlinge afhankelijkheid gaan vergroten – en je kunt er een prijs mee winnen!

De groepsfase omvat vijf stappen:

1. Brainstormen: zet je eigen ideeën op post-its.
2. Samenvoegen: bedenk concepten waaronder je de verschillende ideeën kunt categoriseren; de concepten inspireren je tot innovatieve ideeën; kies één idee waarmee je verder gaat.
3. Doorontwikkelen: verbeter en versterk het idee.
4. Afronden: beslis: dit is het – het hoeft nog niet perfect te zijn.
5. Naar buiten brengen: bereid de presentatie van je idee voor.

In deze fase zijn de verhalen, de kennis, de ervaringen, het netwerk en de achtergrond van je groepsgenoten jullie zachte kapitaal. Maak er gebruik van!

DE SPELREGELS

Klaasse drukt iedereen op het hart:

- Veroordeel niet
- Focus op jullie thema
- Bouw verder op de individuele ideeën, kom tot een next level-idee
- Visualiseer

en hij stuurt de deelnemers vervolgens als een coach het speelveld op: 'Het is voor het echie, jullie idee is een antwoord op #hoedan? Namelijk: #zodan!'

Hier en daar worden jasjes uitgetrokken en mouwen opgestroopt. Een van de facilitatoren zegt: 'Sommigen willen niet gestoord worden, maar ik breek gewoon in. Deze mensen zijn goed in praten, maar ze moeten concreet worden!'

Sofie van den Enk moedigt aan: 'Jullie zijn een geweldige groep! Zij doen dit vaker, en moeten er vaak veel meer aan trekken.'

DE PRESENTATIE

De groepjes presenteren hun idee (in 4 rondes) aan 3 andere groepjes. Via een ingenieus systeem rollen daar 8 finalisten uit – per thema 2 ideeën.

DE FINALE

De jury, bestaande uit Josine Westerbeek-Huitink (CSC), Sander Klaasse (Social Hackathon) en Walter Wassenaar (Verus en congrescommissie), installeert zich voor de presentaties van de finalisten. Zij zijn bij voorbaat al vol lof: Sander heeft de rust verbaasd. 'Meestal is het een chaos, hier ging het heel vlotjes en productief.' Josine prijst ieders inzet. 'Er werd heel serieus gewerkt, getuige de vele post-it-briefjes.' Walter grapt dat er al is geprobeerd de jury te beïnvloeden. Na de introductie van de jury presenteren de finalisten hun plan op het podium.

JONG EN OUD — MEET-AND-GREY

Maak de incidentele betrokkenheid van ouderen bij het onderwijs structureel: organiseer maandelijks een maaltijd voor hen waarbij zij een introducee mogen meenemen en waarvoor ook leerlingen en hun ouders en broertjes en zusjes zijn uitgenodigd. Zo ontstaat een gemeenschap waar mensen elkaar ontmoeten en met vragen terecht kunnen.

VAST EN FLEX — BROODFONDS KLEINE WERKGEVER

We kennen het concept broodfonds voor zzp'ers, op basis van vertrouwen. Zo zouden ook 10 tot 15 werkgevers met een beperkt aantal werknemers zich aaneen kunnen sluiten om samen het risico te dragen van ziekte van een werknemer. Dan is ziekte minder een beletsel om mensen een vast contract te bieden.

MILIEU EN ECONOMIE — HEMELS WATER

Water heeft waarde, en het moet wereldwijd voor iedereen beschikbaar zijn. Toch verspillen we het, vaak onbewust. We willen mensen hiervan bewust maken.

Stimuleren werkt beter dan verbieden. Daarom: 'overal' watertappunten waar je water kunt 'pinnen', 'watertax' op flesjes

water en een kleine bijdrage voor een glas water in een restaurant.

DENKERS EN DOENERS — BUURTVERBOND

Communicatie van overheid en instanties is voor veel mensen vaak moeilijk te begrijpen. Anderzijds willen veel mensen best helpen, maar ze weten niet hoe. Nu zijn er in veel buurten al whatsapp buurtpreventie-groepen actief. De moderator daarvan kan mensen persoonlijk vragen of ze willen helpen en zo vraag en aanbod koppelen.

JONG EN OUD — GRANNIES AS NANNIES

Op een sociale marktplaats vinden actieve ouderen en jonge ouders elkaar. De ouderen passen op de kinderen en geven hun opvoedingservaring door en de jongeren helpen de ouderen waar nodig – met gesloten beurzen: 1 dag in de week oppassen = 1 dag in de maand klussen of gezelschap. Zo profiteren drie generaties.

VAST EN FLEX — HACKATHON DE MAAT

De optimale verhouding flexwerk/vast

werk verschilt per bedrijf en per periode: het is maatwerk. We moeten luisteren naar de behoeften van werkgevers en werknemers. Dat doen we binnen organisaties, in hackathons. Het gaat om arbeidsvoorwaarden én om verbinden. Via een sociaal platform worden de ideeën als een olievlék verspreid.

MILIEU EN ECONOMIE — DUTCH GREEN CHALLENGE

We zijn de verbinding met ons voedsel kwijt. Met een tv-programma maken we kinderen ervan bewust dat eten van het land komt. Het wordt een landelijke competitie waaraan kinderen in schoolverband koken uit eigen moestuin en regionale producten verwerken.

DENKERS EN DOENERS — COMMUNITY LAB

Na de basisschool komen denkers en doeners (gymnasiasten en vmo'ers) elkaar niet meer tegen. Daarom organiseren we in grote steden elke eerste vrijdag van de maand een ontmoeting waar ze aan de hand van de 'klagen en dromen-methode' in een nationale competitie aan een project werken.

HET WINNENDE IDEE

De jury is onder de indruk van de creativiteit. 'Alle 8 ideeën verdienen het om uitgevoerd te worden.' Zij beoordeelde op Sociale impact en Haalbaarheid en was eensgezind over de winnaar, Buurtverbond. 'Het idee is zo eenvoudig, waarom is het er nog niet?' Als prijs mogen de leden van het groepje gratis meedoen aan de Social Hackathon die op 7 oktober in Amsterdam wordt gehouden. Daar zullen o.a. webbouwers, designers en marketingdeskundigen hen helpen hun sociale initiatief daadwerkelijk te lanceren.

DURF AFHANKELIJK TE ZIJN!

VINCENT BIJLO

HET OPTREDEN VAN VINCENT BIJLO WAS GEPLAND IN HET RECENT GEOPENDE HERSTELDE OPENLUCHTTHEATER OP HET LANDGOED - OOIIT GEBOUWD OP INITIA-TIEF VAN DE DOCHTER VAN DE LANDHEER VAN ZONHEUVEL, ADA VAN DER POORTEN SCHWARTZ EN HAAR VRIENDIN HENRIËTTE ROLAND HOLST. ZIJ WILDEN ER MET VOOR-
STELLINGEN DE EMANCIPATIE BEVORDEREN EN DE JEUGD VAN EUROPA VERHEFFEN, ALS TEGENKRACHT TEGEN DE ONTWIKKELINGEN DIE EUROPA BEDREIGDEN. MAAR DE BUIENRADAR RAADDE HET GEBRUIK VAN HET OPENLUCHTTHEATER AF VOOR DEZE AVOND.

Voor Bijlo een schot voor open doel: 'Wij zijn afhankelijk van vele dingen, in elk geval van het weer.' Hij vraagt de congressanten of zij die middag met Sybrand van Haersma Buma staande het Wilhelmus hebben gezongen.

De hackathon in de middag brengt hem erop de formatie een mega-hackathon te

noemen – 'met een hoepeltje erom. Ja ja, er is in de formatie veel gehacketack!' De conference samenvatten zou daaraan geen rechtdoen, maar enkele quotes willen we u niet onthouden:

'Boze burgers – ze liggen te sissen in de pan. Dat sissen doen ze bij voorkeur digitaal. Met een persconferentietje in 140 tekens.'

'Dat soort burgers moeten wij serieus nemen. Maar zij maken het ons niet makkelijk... Toch zijn het vooral deze boze burgers die moeten worden verbonden.'

'"De PVV zegt tenminste wat mensen denken." Maar het was toch de bedoeling dat de politiek eerst en vooral luistert?'

'Sommigen weten de boze burgers te mobiliseren – al noemen anderen dat *opstoken*.'

'Dit is de tijd van nepnieuws. Maar ik geloof soms de wereld niet meer...'

'ER IS ZÓ VEEL VACANTE
VERANTWOORDELIJKHEID.'

'Vroeger had je idealen, nu moet je eraan voldoen.'

Bijlo herinnert zich hoe in 1989 in Leipzig de Wende begon, met 10.000 kaarsen tegenover de oproerpolitie. Men scandeerde daar *Wir sind das Volk*. Dat geldt nog steeds: wij zijn het volk, en niemand kan het volk claimen. Wij hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid – er is zoveel vacante verantwoordelijkheid. Laten wij ons ego vervangen door *wij*, dan pas kan het ik tevreden zijn.

Gezang 231 uit het Nieuwe Facebook des
Internets

UREN DAGEN MAANDEN JAREN
(op de wijs van
Alle Menschen werden Brüder)

*Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen!
Ach, wij vinden waar wij staren,
slechts een smartphone hier beneên!
Op het web dat wij betreden,
staat geen website die beklijft;
Al het heden wordt verleden,
een leeg scherm is al wat blijft
Zonder www heb 'k vrienden
lieve vrienden warm en trouw
vriendschap gaat niet door een draadje
vriendschap is ik hou van jou
Welke rampen mij ook treffen
'k vind in hen mijn vrede weer;
maar ze moeten wel beseffen
ik betaal geen rondjes meer.*

OVERWEGING

JURJEN TEN BRINKE,
VOORGANGER BIJ
HOOP VOOR NOORD
AMSTERDAM

THE JOB OF LOVE IS TO REALIZE THE POTENTIAL OF OTHERS (BONO)

Ik woonde een tijdje in Papua, liep vele kilometers van dorp naar dorp, de lange witte, met geld en kennis. Nooit vergeet ik de uitdagende ogen van één van de jongens die ik had uitgekozen om mij de weg te wijzen en mijn bagage te dragen. 'Als ik nu wegren, overleef jij het niet, hè!'

Ik realiseerde me: Ik ben niet overal goed in. Ik heb een ander nodig. Al heeft hij nog geen basisschool ...

Wat het Christelijk-Sociaal Congres vorig jaar schreef over *De kracht van verbondenheid* is heel ambitieus, en tof: 'Hoe kunnen we kwetsbaarheid, onvolmaaktheid en improvisatievermogen de ruimte geven en zo de drang naar perfectie en eenvormigheid tegenspreken en de vitaliteit en leefbaarheid van de samenleving versterken?' Het kost tijd om die vraag te beantwoorden. Het antwoord implementeren kost

een generatie. Een kort antwoord geeft Paulus in zijn Eerste brief aan de Korintiërs, met het beeld van het lichaam met haar vele leden (1Kor 12:12-27).

De Bijbel zegt hier onomwonden dat we gemaakt zijn voor relaties. En dat het belangrijk is dit te beseffen. We zijn niet alleen en we hebben anderen nodig.

Binnen de Heilige Drie-eenheid leven God de Vader, de Zoon Jezus en de Heilige Geest in perfecte harmonie samen. Ze nodigen ons uit hun voorbeeld te volgen. Wij kunnen dat omdat God ons maakte als relationele wezens, die onverklaarbaar van een ander kunnen houden, en gaven en talenten als geen ander bezitten. God nodigt ons uit om deel uit te maken van de harmonie van de drie-enige God. En van de harmonie met elkaar.

Ook Jezus benadrukte dat mensen elkaar nodig hebben. Bijvoorbeeld door te zeggen dat de armen altijd met ons zijn.

Armoede helemaal uitroeien is dus onmogelijk, hoe ver we ook kunnen komen. De armen hebben ons nodig, maar wij hebben ook hen nodig! Opdat we meer van God zien. Opdat we dankbaarder leven. Opdat we Hem kunnen eren door onze goede daden. Opdat zichtbaar wordt van wie en vóór wie we zijn.

Het is een kernwoord uit het evangelie: dienen. Jezus kwam om te dienen. Wij zijn op Hem aangewezen om tot ons doel te komen. Daarvoor moeten wij onszelf klein maken. Niet 'Ik doe mijn best en God doet de rest', maar 'Hij wil het dóór mij doen. Niets uit mij, alles uit Hem. Hij gaf immers alles, aan het kruis.' Wij moeten beseffen en erkennen dat Hij het wil en kan doen. En dat wij (met ons ego, onze ik-doe-het-zelf-wel-modus) niet in de weg moeten staan. Je leeft van genade, je hebt de Ander (Jezus!) nodig.

Elkaar nodig hebben begint ermee dat jij vooral de ander nodig hebt, meer dan de ander jou. Als je er vooral vanuit gaat dat de ander jou nodig heeft, loop je het risico dat je tot hulpverlener wordt en de mens,

de gelijkwaardige in de ander, niet meer ziet of waardeert. Meer nog dan een *beseft* dat jij de ander nodig hebt, is het een geloof: je ziet, merkt, voelt het nog niet, maar je gelooft het.

Zet, in navolging van Christus, je helpen om in dienen: de ander zien, erkennen en tot bloei laten komen, *los van wat dit voor jou betekent*. Het is een 'actief liefhebben' (*the job of love...*). Daarmee geef je invulling aan de gouden leefregel wat jij wilt dat de mensen jou doen, doe hun dat evenzo.

Ten slotte: als je het goed doet en God het zegent, dan levert het ook nog eens veel meer op – zo ervoer ik met Mohammad, een stoere gast van krap 25 jaar. Het klikte tussen ons. Hij kwam tot geloof en ik mocht hem in onze kerk dopen.

Maar er klopte iets niet. In alles was ik de betere, grotere, hogere. Dat wilde ik niet meer. Dus ging ik op zoek naar iets wat hij beter kon dan ik. Op zijn Facebook zag ik dat hij fanatiek fitneste. Ik vroeg hem of hij het mij kon leren. Hij nam me op sleeptouw, een paar keer per week naar de sportschool. We spraken over het leven en werkten ons in het zweet. De vriendschap groeide en het domineeschap raakte op de achtergrond. Hij pakte me aan en commandeerde me – heel fijn, eindelijk een keer géén verantwoordelijkheid dragen of leider zijn.

Mohammad kwam tot leven. Hij was beter dan ik. Kon mij iets leren. Er ontstond wederkerigheid. Als je dit herkent, weet je dat er geen groter vreugde is dan mensen tot bloei te zien komen (omdat je hen mocht

dienen) en te zien hoe zij vervolgens uit gaan delen, soms zelfs doorgroeien tot leider.

Jezus is het hoofd. Welk deel jij bent of ik ben ... dat weten we niet eens. Laat staan

wie de kwetsbare of onvolmaakte is.

Ik weet wel dat Jezus' opdracht om te dienen zoals Hij diende ook geldt voor jou en mij. *The job of love is to realize the potential of others.*

ZEGENBEDE, NAAR FRANCISCUS VAN ASSISI

Moge God ons zegenen met ongemak bij gemakkelijke antwoorden, halve waarheden en oppervlakkige verhoudingen, zodat we diep vanuit ons hart mogen leven.

Moge God ons zegenen met woede bij onrechtvaardigheid, onderdrukking en uitbuiting van Gods schepselen, zodat we mogen werken aan rechtvaardigheid, vrijheid en vrede.

Moge God ons zegenen met tranen om te vergieten voor hen die lijden aan pijn, verwerping, honger en oorlog, zodat we onze handen kunnen uitstrekken om hen te troosten en om hun pijn in vreugde te veranderen.

En moge God ons zegenen met genoeg dwaasheid om te geloven dat we een verschil kunnen maken in de wereld, zodat wij kunnen doen waarvan anderen zeggen dat het niet gedaan kan worden.

De God, die meer kan doen dan wat wij bidden, denken of beseffen, Hij zegene u met liefde en trouw, met vrede van Hemzelf en met de aanwezigheid van Zijn Geest in uw leven.

Amen

AANGEWENZEN OP ELKAAR, DOOR ELKAAR NAGEWENZEN?

THEO BOVENS, GOUVERNEUR/COMMISSARIS VAN DE KONING LIMBURG

BOVENS OPENT ZIJN BIJDRAGE MET EEN KNIPOOG: HAD DE ORGANISATIE DIT JAAR BEHOEFTE AAN EEN BLIK OP HET THEMA VAN IETS HOGEROP, VAN BOVEN(S)AF, DAT ZE ALS SPREKER DE FORMEEL HOOGST GEPLAATSTE DIENAAR DES VADERLANDS VAN DE HOOGST GELEGEN PROVINCIE UITNODIGDE?

Dit Congres gaat over de spanning tussen het versterken van verbindingen tussen mensen enerzijds, en het relativeren van de waarde van verbindingen anderzijds. Het gaat ook over de trend om onafhankelijkheid normatief hoger aan te slaan dan afhankelijkheid. We hebben behoefte aan een nieuwe balans tussen enerzijds volledige zelfbeschikking en anderzijds volledige afhankelijkheid. In deze moderne tijd lijkt de balans over te hellen naar zelfbeschikking, waardoor bepaalde mensen in de knel komen.

KWETSBAARHEID

Met 'kwetsbaren' bedoelen we meestal 'de reeds gekwetsten'. Maar kwetsbaar

betekent feitelijk dat je 'gekwetst kunt worden'. Wij zijn dus allemaal kwetsbare mensen. Dit beseffen we niet dagelijks – en als we het ons wel realiseren, denken we er meteen achteraan: Het zal mij niet overkomen.

Vanuit mijn functie ontmoet ik veel geslaagde mensen. Vrijwel nooit tref ik kwetsbare mensen – die wél vaak het onderwerp van politiek en bestuurlijk handelen zijn. Als gouverneur moet ik dus actief op zoek naar gekwetste Limburgers om ze echt te ontmoeten.

ONTMOETING

Drie jaar geleden heb ik een tiendaagse zomerstage gelopen via de Dienst Kerk en Samenleving. Hoewel er een kloof gaapt tussen mijn dagelijks leven en dat van de doelgroep van deze dienst, deden zij mij beseffen hoe makkelijk je aan de andere kant van de streep terecht kunt komen.

Om als zelfredzame en zelfstandig levende

burger door het leven te kunnen gaan, moet je een zekere mate van organisatie-talent hebben. Maar je kunt zomaar in situaties terecht te komen waarin je dat talent, al dan niet tijdelijk, kwijt raakt. En dan kan het snel gebeurd zijn. Pratend met mensen in het inloophuis kon ik mij voorstellen dat ook ik binnen twee à drie maanden huis, gezondheid en sociale omgeving kwijt zou kunnen raken.

MYTHE VAN ZELFREDZAAMHEID

De samenleving realiseert zich dit helaas steeds minder. De mantra van de zelfredzaamheid klinkt luider en luider. Overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties gaan er bij het inrichten van hun systemen meer en meer vanuit.

Daar is overigens niks mis mee. De gedachte dat je zelf verantwoordelijkheid moet nemen over je eigen leven is al eeuwen een solide inrichtingsprincipe van de samen-

leving en haar wetten. We moeten zelf in ons onderhoud voorzien, onze kinderen opvoeden, de wet kennen, onze plichten vervullen en onze rechten uitoefenen. Maar er zit aan dat principe ook een normatieve kant. We hebben een hogere achting

voor mensen die zelfredzaam zijn, dan voor mensen die dat niet kunnen. En we gaan er steeds meer vanuit dat iedereen eenzelfde mate van zelfredzaamheid bezit. Door te stellen dat je je eigen boontjes moet doppen, zeg je ook dat wie dat niet kan niet voldoet. En als je zo iemand bent, dan voelt dat alsof de samenleving je diskwalificeert.

DE MODEL-BURGER

Hoe ziet die mondige, zelfredzame burger er anno 2017 uit? Hij

- kan lezen en schrijven
  - heeft het verstandelijk vermogen om ten minste een startkwalificatie op de arbeidsmarkt te behalen (mbo2-niveau)
  - beschikt over communicatieve vaardigheden en spreekt dus ook redelijk Nederlands
  - verdient een inkomen boven het minimumloon
  - heeft een telefoon waarmee hij kan sms'en, een computer met internetverbinding, een tv en een radio
  - is goed verzekerd
  - betaalt tijdig alle belastingen, verzekeringen en rekeningen van nutsvoorzieningen
  - gedraagt zich zodanig dat hij niet in de gevangenis terecht komt
  - is gezond, dan wel bijna nooit ziek en hij wordt gezond oud.
- Overigens kan die hij ook een zij zijn, en zelfs een het.

Overheden, bedrijven, werkgevers, nutsbedrijven gaan in hun beleid van deze burger uit. En wijkt de praktijk op één van de kenmerken af, dan is er voor elk element wel een vangnet gecreëerd – of gaan ze ervan uit dat er anderen zijn die de afwijking herstellen dan wel compen-

seren. Zo moet een digibeet voor zijn belastingaangifte maar hulp inroepen. De zelfredzame burger wordt steeds meer de norm, mede door toenemende automatisering en robotisering en door de daarbij behorende bureaucrativering en individualisering. De samenleving zou mijns inziens niet de onafhankelijke mens tot uitgangspunt van beleid moeten nemen, maar juist de mens als uniek wezen in afhankelijkheid tot anderen.

EEN RELATIONEEL MENSBEELD

Wanneer we uitgaan van de mens als uniek wezen, kan dat op diverse terreinen tot ander beleid leiden:

- 1,5 miljoen Nederlanders zijn laaggeletterd. Voor hen zijn loketten waar nog mensen achter zitten noodzakelijk, naast programma's om laaggeletterdheid terug te dringen.
- Miljoenen Nederlanders hebben geen internetverbinding, computer en smartphone. Voor hen zullen schriftelijke en mondelinge vormen van communicatie moeten blijven bestaan.
- Miljoenen Nederlanders zijn slecht te bereiken. Voor hen zullen obstakels in de openbare ruimte en publieke gebouwen geslecht moeten worden.
- Mantelzorg is af en toe noodzakelijk. Regelgeving moet die niet tegenwerken en, bij het ontbreken ervan, voldoende alternatieven bieden.
- Schulden zullen sneller aangepakt moeten worden en boetes niet buitensporig verhoogd.
- Mensen met een beperking, die niet zelf de regie kunnen voeren, zijn niets minder dan anderen. Instanties moeten positiever over deze kwetsbaren spreken en de samenleving moet inclusiever worden en

gebruik maken van ieders talenten. Wie niet mee kan doen, moet toch mee blijven tellen.

BINDEN

Daarnaast moeten overheden en instanties afhankelijkheidsrelaties actief bevorderen en versterken. De samenleving moet het belang van sterke sociale verbanden weer durven zien.

Lokale en regionale overheden kiezen er steeds meer voor om algemene waarderingsubsidies aan verenigingen af te schaffen ten gunste van activiteitensubsidies. Subsidie om de vereniging in stand te houden wordt als ouderwets gezien, terwijl netwerken, verbanden, verenigingen ook in zichzelf van maatschappelijke waarde zijn.

Overheden erkennen weliswaar de waarde van kerken, en verwelkomen de inzet van hun vele vrijwilligers in het sociale domein, maar als de kerk de overheid nodig heeft om als sociaal verband te kunnen functioneren (ledenadministratie, exploitatie kerkgebouw), dan is de overheid uiterst terughoudend.

Investeren in verbanden waarbinnen mensen op elkaar aangewezen kunnen raken, loont wel degelijk. Binnen die verbanden trainen we ons in het bieden van steun en hulp aan elkaar, én in het vragen van steun en hulp aan anderen.

Aangewezen zijn op anderen – familie, buuren, mede-gelovigen, mede-Limburgers, collega's, studiegenoten, instanties en overheden – maakt je geen minder, maar juist een completer mens!

RELATIONELE AUTONOMIE

CARLA DIK-FABER

De titel van het congres deed me denken aan een spelletje dat ik als kind deed: je liet je, met je ogen dicht, achterover vallen in de armen van een vriendinnetje. Veelzeggend: durf je de controle los te laten om een ander de kans te geven daarin te voorzien? Als volwassenen zijn we niet trots op afhankelijkheid. Je zegt niet makkelijk: 'Ik kan dat niet, wil je me helpen?' We zijn vraagverlegen – maar ook aanbodverlegen: we willen graag helpen, maar niemand voor het hoofd stoten ... Elkaar 'tot een hand en een voet zijn' is best ingewikkeld. In een tijd waarin verbanden lossen worden, vele huwelijken stranden, mensen vaak verhuizen en van baan veranderen, roepen begrippen als gemeenschap en gezin al snel irritatie op. Mensen hebben er moeite mee zich kwetsbaar op te stellen. Terwijl vertrouwen basisvoorwaarde is voor gemeenschapsvorming. 'Ik vertrouw je en geef je de kans om in mijn leven van betekenis te zijn.' In bijbelboek Genesis lezen we hoe God dat vertrouwen gaf aan Adam en Eva. Maar onze relatie

met God, met elkaar en met de natuur raakte verstoord. Tegenwoordig zien we veel eenzaamheid, gedefinieerd als het onvermogen om contact te maken. Wat zegt dat over onze samenleving – over het gebrek aan samen leven?

We willen controle houden over het leven, met prenatale testen (Mag je alleen geboren worden als je de test doorstaan hebt?), met *health checks* (die onze kwetsbaarheid niet opheffen). Als we oud worden, gaan beperkingen overheersen. We kunnen ziekte en dementie maar moeilijk verdragen, zeker bij onze geliefden. Hoe dan ook moeten zij waardig behandeld blijven worden. Staan we nog open voor de gegeven aard van het leven? Zijn sommige levens meer waard dan andere? Alle leven zou ons even lief moeten zijn. In ons verlangen naar maakbaarheid weten we maar moeilijk raad met onvolmaaktheid.

Als christen ben ik onderdeel van deze cultuur. Maar ik vind ook steun in Spreuken:

'Vertrouw op de HEER met heel je hart, steun niet op eigen inzicht. Denk aan Hem bij alles wat je doet, dan baant Hij voor jou de weg' (3:5-6). God vraagt van ons dat wij hem vertrouwen. Het tegenovergestelde van vertrouwen is angst. 'Op God vertrouw ik, angst ken ik niet' (Psalm 56). Jezus zegt: 'Wees niet ongerust, maar vertrouw op God en op mij' (Johannes 14:1). Dat is niet makkelijk, zeker niet voor ons, geïndividualiseerde mensen.

Waar vertrouwen ontbreekt en angst heerst, grijpen mensen naar regels en wet-

ten om de omgang met elkaar te regelen. Maar die regels zitten soms in de weg om het goede te doen. In de zorg heeft controledrift gezorgd voor een veelheid aan regels en afvinklijstjes. Waar voorheen arts en patiënt elkaar een hand gaven voor de operatie, zetten ze nu allebei een handtekening, zo hoorde ik laatst. Wat vinden we het moeilijk om vertrouwen te geven aan zorgprofessionals, volledige controle los te laten, toe te laten dat zij een stukje regie over ons leven krijgen. Maar alleen dan ontstaat er ruimte voor goede zorg. Als regels en protocollen verdwijnen, kunnen zorgprofessionals onzeker zijn over hoe te handelen. Door alle regels zijn ze hun vermogen tot improvisatie kwijtgeraakt.

In de afgelopen jaren hebben gemeenten meer verantwoordelijkheid gekregen

'ALS WE EROP VERTROUWEN
DAT GOD ZAL VOORZIEN, KUNNEN
WE IN VERTROUWEN DE ANDER
DIENEN.'

voor zorg en ondersteuning. Gaat dat altijd goed? Nee, daar is tijd voor nodig. Marja Jager-Vreugdenhil zei het in haar proefschrift Nederland participatieland?, over de ambitie van de wet Wmo en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken: mensen zijn het niet meer gewend om voor elkaar te zorgen. We vragen eerder de overheid of een zorgprofessional om hulp dan een medemens. We zouden afhankelijkheid moeten herwaarderen, evenals het besef dat behoeften van mensen verschillen.

Gemeenschappen passen niet in het systeem dat de overheid heeft opgetuigd. Er is behoefte aan diversifiëring. Zo is de woningbouw niet afgestemd op onze samenlevingsvormen. Dat geldt ook voor het sociale stelsel en voor het belastingstelsel. In het algemeen moeten overheidsregels immers niet belemmeren, maar het mogelijk maken dat mensen voor elkaar zorgen. Autonomie is een idee-fixe, we moeten erkennen dat er grenzen zijn aan zelfredzaamheid.

Digitalisering en robotisering moeten we niet alleen negatief zien, ze bieden ook kansen. Mensen die door een beperking

niet mobiel zijn, kunnen via Facebook toch contact hebben. En laatst sprak ik een moeder van een kind met Down. Zij hoopte dat haar kind later zou kunnen 'autorijden', in een zelfrijdende auto.

Het lijkt een paradox: we willen allemaal autonoom zijn, maar ook van betekenis voor anderen. Dat kan alleen als zij ons in hun leven toelaten. Laten wij anderen ook toe in ons leven? De overheid zou in haar beleid moeten uitgaan van een relationele benadering van autonomie.

Ik denk daarbij aan de afhankelijkheid die Jezus benoemde met zijn kruiswoorden 'Vrouw, zie uw zoon. Man, zie uw moeder,' tegen Maria en Johannes. Hij stichtte daarmee de eerste christengemeenschap.

Ook als we ons leven in Gods hand leggen, zeggen 'ik kan het niet alleen, ik heb u nodig' maken we ons afhankelijk. Als we erop vertrouwen dat God zal voorzien, kunnen we in vertrouwen de ander dienen.

AF- ÉN AANHANKELIJK

THEO BOVENS, CARLA DIK-FABER,
SOFIE VAN DEN ENK EN
CONGRESDEELNEMERS

DE LEZING VAN CARLA DIK-FABER GAAT
OVER IN EEN GESPREK MET DE ZAAL EN
THEO BOVENS.

DIGIBETISME

Zaal U stelde dat digitalisering ook kansen biedt. Maar er zijn in Nederland 1,5 miljoen mensen digibeeet. Wat gaat u daar aan doen?

CDF Wat de overheid aan haar burgers communiceert, moet voor iedereen toegankelijk zijn. Ook de belastingdienst, banken en zorgverzekeraars werken er hard aan om naast de digitale communicatie ook de mogelijkheid open te houden om informatie per post te ontvangen. Daarnaast speelt het probleem van de laaggeletterdheid.

TB Je kunt er, met een fijnmazig glasvezelnetwerk, wel voor zorgen dat iedereen internet heeft, maar er zullen altijd mensen zijn (de armen zijn altijd bij ons) die je daarmee niet bereikt. Houd je dan een tweede, een derde spoor open? Als er

alleen nog maar digitaal belastingaangifte gedaan kan worden, hebben sommige mensen iemand nodig om hen daarbij te helpen.

Sofie van den Enk verwijst terug naar het winnende idee van de hackathon: een whatsapp-buurtpreventie-groep als platform voor precies dit soort hulpvragen. Ze vraagt de sprekers in hoeverre zij vinden dat de overheid hier een rol heeft.

CDF Zulke groepen ontstaan zonder overheidsbemoeienis, er is veel kracht in de samenleving. Maar de overheid mag er niet op rekenen. Niet iedereen zit in zo'n groepje. Als overheid ben je er voor iedereen, je mag niemand uitsluiten. Bovens vult aan dat dat ook geldt voor instanties en maatschappelijke organisaties.

AANHANKELIJK

Zaal Toen ik het thema van het congres voor het eerst zag, dacht ik te lezen 'durf aanhankelijk te zijn'. Ik breng graag nog

een Limburgse ervaring in. Mijn moeder is dement, zij zit in een verpleeghuis in Kerkrade. Onlangs was daar een ‘familie-barbecue’. Er waren grote sociale verschillen, maar iedereen sprak een familietaal: toonde afhankelijkheid naar elkaar.

Aanhankelijkheid is de durf om te geven en te ontvangen. Het vraagt een zekere onbevangingheid. We kunnen van de overheid veel vragen, maar als we als burgers niet meer onbevanging met elkaar omgaan, krijgen we nooit de afhankelijkheid die hier wordt bedoeld.

SCHULDEN

Zaal De heer Bovens noemde problemen waar gekwetsten mee te maken krijgen, bijvoorbeeld schuldenproblematiek. Wat is daarop zijn visie?

TB Overheid en instanties maken het vaak alleen maar erger, doordat schulden door boetes onnodig verder oplopen. Bovendien vallen mensen met schulden buiten allerlei regelingen, zoals de bijzondere bijstand. Ik geloof zeer in projecten als Schuldhulpmaatje. Uiteindelijk is voorkomen dat mensen in de schulden komen natuurlijk het beste.

EIGEN SCHULD, DIKKE BULT?

Zaal Van mensen met schulden wordt wel gezegd ‘eigen schuld, dikke bult’. Wat vinden de sprekers ervan dat iemand met een verslaving na twee keer terugvallen geen opvang en hulp meer krijgt?

CDF Ik was op werkbezoek bij het Leger des Heils in Amsterdam. Zij helpen mensen in kwetsbare posities. Wat je zou willen is dat die een *time out* krijgen, tijd om een nieuwe start te maken. De overheid

zou het mogelijk moeten maken dat mensen uit de neerwaartse spiraal komen, hun leven weer op de rails krijgen, in kleine stapjes, die voor hen reuzestappen zijn. En laten we ons niet superieur voelen, want het kan ons ook overkomen.

TB Straf kan in een therapeutische context goed werken, maar soms verwordt het tot protocol. Terwijl het bij bepaalde mensen beter helpt wanneer je naast hen gaat staan. Het gelijkheidsdenken zit ons in de weg. Dat de overheid iedereen gelijk behandelen moet, snap ik nog, maar maatschappelijke organisaties ... Toen ik wethouder was, wilde een reisbureau vier bijstandsgerechtigden een vakantiereis geven. Er kwamen 4.000 mensen voor in aanmerking ... Toen heb ik zuster Paula gebeld. Zij wist waar de reizen goed terecht zouden komen. Zo kwam het goed.

JURIDISERING

In de zaal merkt iemand op dat je met overheidsregels in het domein van de rechtsgelijkheid en de bureaucratie terecht komt, terwijl maatschappelijke organisaties actief zijn in het domein van de charitas. Er is een groot verschil tussen Heb je ergens recht op? of Laat je je helpen?

‘GA ONTMOETINGEN NIET SPECIAAL ORGANISEREN, MAAR VIER DE DINGEN DIE JE KUNT VIEREN MET DE MENSEN DIE JE KENT.’

Carla Dik beaamt dit en stelt dat dit precies de kern is van de wet Wmo. Deze geeft zorg en barmhartigheid weer terug aan de samenleving. Een recht wordt een voorziening, waarmee maatwerk wordt verzorgd. Heel jammer dat er nu rechtszaken worden gevoerd over vermeende rechtsongelijkheid.

ONTMOETING ORGANISEREN

Zaal Bij CNV jongeren vragen we ons af hoe we mensen die zo graag autonoom willen zijn, kunnen bereiken met de oproep afhankelijk te zijn. We bereiken onze doelgroep met moeite, al realiseren we ons ook dat de mensen er niet zijn om de instituten in stand te houden, maar dat de instituten er zijn om mensen te helpen. Heeft de heer Bovens daar ideeën voor?

TB Het komt aan op het woord *ontmoeting*. Als je in de bubbel van de zelfredzamen zit, kom je bijna niet meer met anderen in contact. Er zijn echter genoeg jongeren die mantelzorger zijn, vrienden met schulden hebben, zelf in een bij-

standssituatie zitten. En anders kun je via een maatschappelijke *dien*plicht in aanraking komen met gekwetsten. Het helpt ook wanneer we het ideaalbeeld van zelfredzaamheid relativeren, én wanneer we ontmoetingen organiseren. We moeten sociale verbanden weer belangrijk gaan vinden als verband.

SLOTUITDAGING

Tot slot van het gesprek met de zaal vraagt Sofie van den Enk Jurjen ten Brinke hoe hij deze discussie ervaart.

Jurjen ten Brinke: Ik mag leiding geven aan een multiculturele gemeente, waarin alle sociale klassen vertegenwoordigd zijn. Als ik even scherp mag zijn: laten we het hier niet bij woorden laten ... Ontmoeting lijkt mij het allerbelangrijkste. Ga dat niet speciaal organiseren, maar vier de dingen die je kunt vieren, met de mensen die je kent. Dan ontstaan er fantastische gesprekken. Zo vier ik mijn verjaardag breder dan in mijn eigen kring van familie en vrienden. Ik daag je uit dat ook te doen, het heeft meer impact dan je zou durven hopen. Ander voorbeeld: een gezin zette de datum van de doopdienst van hun kind op het geboortekaartje. Er kwamen daarvoor veel buurtbewoners naar de kerk. Het zijn gewone dingen die werken.

KRACHT OF ZWAKTE?

PANELGESPREK TUSSEN (V.L.N.R.)
CHRISTIEN DE GRAAFF, TITUS
SCHLATMANN, HENK WILLEM VAN
DORP EN ELLY LUDENHOFF.
O.L.V. SOFIE VAN DEN ENK
EN MET DE ZAAL

DE VIER PANNELLEDEN INTRODUCEREN ZICHZELF IN EEN VIDEO. ZIJ VERTELLEN HOE ZE DENKEN OVER AFHANKELIJKHEID, ZOWEL PRIVÉ ALS VOOR DE SAMENLEVING EN OF ZE HET ALS EEN KRACHT OF EEN ZWAKTE ZIEN.

ELLY LUDENHOFF, SENIORPRODUCENT BIJ KUNST- EN CULTUURPLATFORM ZINA

- is een van de oprichters van Zina, een theatergezelschap dat in stadswijken levensverhalen verzamelt en daar met buurtbewoners theatervoorstellingen van maakt. Daardoor krijgen bewoners en toeschouwers zicht op de medemensen in hun stad.

- vertaalt afhankelijkheid liever in vertrouwen in de ander.
- kan pas afhankelijk zijn als zij zich onafhankelijk voelt.

TITUS SCHLATMANN, BUURTPASTOR BIJ STICHTING BUURTPASTORAAT UTRECHT

- ondersteunt als buurtpastor mensen die samen afhankelijk willen zijn.
- ziet afhankelijkheid niet als zwakgebod,

zonder dat zou de samenleving kil zijn. Om je afhankelijk te kunnen opstellen moet je je wel veilig voelen.

- wil niet de grote directeur zijn, waardeert ook wat hij ontvangt: koffie & levenswijsheid, verbondenheid & levenskracht.

CHRISTIEN DE GRAAFF, LID CVB ALFA-COLLEGE, CHRISTELIJK ROC

- vindt wederzijdse afhankelijkheid een mooier begrip, omdat we elkaar nodig hebben om goed onderwijs te kunnen geven. Zo heeft afhankelijkheid dezelfde positieve lading als de kernwaarden van haar ROC: verbinden, vertrouwen en ondernemen.
- herkent de wederzijdse afhankelijkheid tussen haar oude vader en zijn thuiszorg-hulp, die het zo verwoordde: 'Je vader

heeft me nodig, maar ik vind het ook fijn om voor hem van betekenis te kunnen zijn.'

**HENK WILLEM VAN DORP,
DGA BIJ VAN DORP BV**

- verstaat onder afhankelijkheid dat je accepteert dat je niet alleen op de wereld bent en bereid bent om elkaar te helpen – met hooien of met werk vinden, in Nederland of Oeganda.
- realiseert zich dat hij niet de hele wereld op zijn nek kan nemen, maar probeert wel wat op zijn pad komt op te lossen, persoonlijk, via de kerk of de Van Dorp Foundation.

Sofie van den Enk opent het gesprek met een vraag aan Elly Ludenhoff: Hoe komt Zina aan de levensverhalen?

EL Daarvoor gaan onze acteurs 'op wijk-safari': veertien dagen logeren bij een wijkbewoner. Daarbij moet je allebei ongemak overwinnen, maar de verhouding is veel gelijkwaardiger en diepgaander dan bij een interview. Je probeert samen

het leven te ontdekken. Ik verbaas me er steeds weer over hoeveel ik daarbij over mezelf ontdek.

SvdE Een mooi voorbeeld van je kwetsbaar opstellen en buiten je comfortzone gaan. Ik hoor mensen in de zaal lachen, dat is vaak een teken van ongemak. Zina komt in buurten, letterlijk bij mensen thuis. Wat zie jij aan afhankelijkheid, Titus, in het buurtpastoraat?

TS Ons buurtpastoraat is 25 jaar geleden ontstaan omdat mensen die het moeilijk hebben vaak in het verborgene leven. Bij hen willen we present zijn, met 'oninge vulde tijd', niet kort en eenmalig, maar in herhaalde ontmoetingen. Alleen dan kun je vertrouwen opbouwen, alleen dan tonen mensen zichzelf en de problemen waarmee ze worstelen. Hun afhankelijkheid is niet de hier al veel genoemde mooie, vrijwillige afhankelijkheid, maar een gedwongen afhankelijkheid. Van die langdurige, ondermijnende soort afhankelijkheid ga je je minderwaardig voelen. Met ons pastoraal mentoraat willen we mensen het eigenaarschap over hun leven en toekomst laten behouden of teruggeven. Helpers ontnemen dat de mensen soms, in al hun welwillendheid.

Sofie van den Enk herinnert aan het verschil tussen helpen en dienen dat in de dagopening werd genoemd. Dan vraagt zij Christien de Graaff of je studenten, wanneer je hen helpt met onderwijs, ook dient.

CdG De bedoeling is zeker dat we dienend zijn. Maar studenten moeten ook zelf aan hun ontwikkeling werken. We leren hun

samen te leren, samen te werken en samen te leven, daarvoor is ook hun eigen inzet nodig.

SvdE De wederkerigheid is dus inherent aan het onderwijs. Hoe zit het met wederkerigheid en afhankelijkheid als je een project opstart in Oeganda?

HWvD Dat is zowel lastig als leerzaam. Een Afrikaans gezegde luidt: 'Alleen ben je sneller, samen kom je verder.' Dat *samen* kost veel tijd, dat valt mij soms zwaar. Maar ik word ook geraakt door mooie dingen, zoals de stelregel: 'Ik ben wie wij zijn.' Mensen voelen meer verantwoordelijkheid voor elkaar. Zij zeggen tegen mij: 'Uw voeten gaan sneller dan ons hoofd.' Van Dorp heeft veertien vestigingen in Nederland, daartussen zijn al cultuurverschillen. Dan kun je niet verwachten dat er onmiddellijk begrip is tussen ons en mensen 7.000 km verderop.

Elly Ludenhoff haakt daarop in: 'In Nederland hebben we ook een heel diverse samenleving. Ons team bestaat uit mensen met Nederlandse, Turkse en Marokkaanse achtergronden. We hebben

het samenleven moeten leren, maar zijn blij dat we hebben doorgezet: we ervaren zoveel geluk door het contact met mensen van andere culturen.

TS Elly's ervaringen laten het belang zien van oefenplekken voor multiculturaliteit. In de buurten ontdekken we de vooroordelen die we allemaal hebben. En hoe we met vallen en opstaan toch samen verder komen.

SvdE Nemen de mensen op het ROC de moeite om elkaar te leren kennen, of blijft ieder in zijn eigen subcultuurtje?

CdG Als studenten starten, houden ze zich vast aan het vertrouwde, hun vaste vriend(in)engroep. Het is een uitdaging hun te leren echt samen te leven. Sommigen hebben vooroordelen van huis meegekregen. Dat geeft spannende momenten en vraagt veel van docenten. In onze burgerschapslessen organiseren we daarom dialoog. Daarnaast hebben we met acht MBO-scholen een 'practoraat' opgericht dat docenten en leidinggevers ondersteuning biedt bij het voeren van die dialoog.

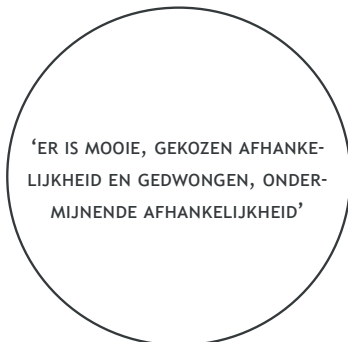
Zaal Worden jullie belemmerd door regelgeving en wijze van financiering? Zou je dat kunnen doorbreken? Durf je de regels naast je neer te leggen?

CdG De overheid geeft een dubbele boodschap. Enerzijds worden we afgerekend op onze prestaties, moeten we vele activiteiten verantwoorden. Dat zou niet nodig moeten zijn. Het gaat om intrinsieke motivatie. Anderzijds is het een stimulans om samen te werken, met andere ROC's, met VO en HBO, met gemeentes en bedrij-

ven. Alleen dan kun je actueel onderwijs verzorgen. Daarvan leiden al die verantwoordingsverplichtingen af – al doen we er ook zelf aan mee: toen we als ROC derde in de studiekeuzegids stonden, hebben we dat groots gevierd. Maar moet het wel een wedstrijd zijn? De overheid maakt daarin geen duidelijke keuze.

HWvD Het ergste wat je kan overkomen is het verlies van een kind. Na het verlies van een partner of een ouder volgt het verlies van je baan. Een baan behoedt je voor isolement. De krimpende werkgelegenheid is dus een probleem, evenals de strikte regelgeving. Wie nog geen status heeft, mag niet werken. Maar waarom krijgt een werkgever een forse boete wanneer hij diegene stage laat lopen, terwijl dat de kans op werk juist vergroot?

Dan stelt Sofie van den Enk de vraag of overheidsbeleid erop gericht zou moeten zijn mensen afhankelijk van elkaar te maken. De reacties variëren.

Dan stelt iemand: Je kunt niet kiezen voor afhankelijkheid, het is inherent aan ons bestaan. We moeten ánders naar onszelf kijken.

Van den Enk concludeert dat het meer om bewustwording dan om keuze gaat en geeft een man het woord om plenair te herhalen wat hij haar in de pauze vertelde:

'Na een congres als dit vraag ik mezelf altijd hoe ik met een veranderingen in mijn eigen gedrag kan bijdragen aan een betere samenleving. Ik heb mij voorgenomen op mijn werk te benoemen dat ik roddel, en daarvan baal. Ik ga collega's vragen me daarop aan te spreken.'

Titus Schlatmann besluit met een verwijzing naar het bewust afhankelijk zijn: 'Er zijn situaties waarin je niet weet hoe het verder moet. Dan kan het bevrijdend werken om dat uit te spreken. Dat is geen zwaktebod, maar een kracht. Zeg "we stellen er een kaarsje voor op" of "ik zal voor u bidden". Dat is misschien niet hip, maar wel verbindend.'

...EN AFHANKELIJK DURVEN ZIJN

JOSINE WESTERBEEK-HUITINK,
VOORZITTER CSC

Het is mij elk jaar weer een eer om ons congres te openen én te sluiten. Ik waag mij niet aan een samenvatting – die leest u in het congresverslag. Een eerste impressie krijgt u straks al bij de deur uitgereikt, van de mensen van *Blad in 1 dag*. Zelf stip ik graag een aantal zaken aan die me zijn opgevallen.

In het betoog van Kim Putters was dat de driehoek van overheid, markt en gemeenschap en de vier soorten ‘kapitaal’ waarover mensen al of niet beschikken – mensen hebben hulp nodig uit meerdere bronnen, niet alleen geld. De door Putters besproken afhankelijkheden (van opleidingsniveau, afkomst en leeftijd) kwamen deze dagen meermalen terug.

In de reflectie van Sybrand Buma op het verhaal van Putters viel me vooral op dat hij de mensen achter de cijfers naar voren haalde. Zijn inbreng in de formatie formuleert hij steeds vanuit een zorg voor de samenleving: eerst de mens, dan het geld.

Uit het geweldige verhaal van Theo Bovens zal me vooral ‘de mythe van de zelfredzaamheid’ bijblijven, evenals zijn stelling dat we op elkaar zijn aangewezen en dat dat besef ons als mens completer maakt.

In de reflectie van Carla Dik op het verhaal van Bovens waren de begrippen vertrouwen en betrokkenheid sleutelwoorden. De samenleving zou erop gebaseerd moeten zijn, en het zijn de basisprincipes van het christelijk-sociaal gedachtegoed. Wij moeten ons daar bewust van *blijven*.

Tijdens de paneldiscussie schetsten de panelleden heel levendig hoe zij privé en in hun werk in met ons thema in aanraking komen. Zo werd opnieuw de inhoud verbonden met de praktische kant – net als tijdens de hackathons op de eerste congresdag. Ik had er nog nooit van gehoord, maar wat ons was beloofd, gebeurde ook. Onder snelkookpandruk ontstonden concrete resultaten. Wat een fantastische

ideeën leverde het op! Buurtverbond is gekozen als winnaar, hun idee wordt in oktober in een hackathon van dertien uur verder uitgewerkt en op poten gezet.

Van de dagopening neem ik mee dat we ons *helpen* bewust moeten omzetten in *dienen*.

Nu is het aan ons als bestuur om – samen met onze partnerorganisaties – iets te doen met alle ideeën, voorstellen, resultaten en uitwisselingen. We nodigen de zeven hackathonfinalisten die niet wonnen uit hun idee toch verder uit te werken. Uit de zaal hoorde ik over vele andere ideeën – sommige ‘beter dan wat op het podium gepresenteerd werd’ – stof genoeg dus voor opvolging.

Maar ik moedig u ook aan er zelf mee aan de slag gaan, met de verschillende organi-

saties die elkaar in de groepen al ontmoeten. Verbind u aan elkaar, wees afhankelijk!

Ik wens ons allen toe dat de discussie en de verdieping van deze dagen daartoe niet beperkt blijft, maar ons ook daarna blijft inspireren: als we ons kwetsbaar opstellen en afhankelijk durven te zijn, zullen we merken hoe krachtig we samen zijn.

Tot volgend jaar!

SPREKERS

- Theo Bovens, gouverneur (commissaris van de koning) van de provincie Limburg
- Jurjen ten Brinke, voorganger bij Hoop voor Noord, Amsterdam
- Carla Dik-Faber, Tweede Kamerlid ChristenUnie
- Henk Willem van Dorp, DGA bij Van Dorp bv
- Christien de Graaff, lid College van Bestuur Alfa-college, christelijk ROC in Noord- en Oost-Nederland
- Sybrand van Haersma Buma, fractievoorzitter CDA
- Sander Klaasse, medeoprichter van Social Hackathon; postdoc Vrije Universiteit
- Elly Ludenhoff, Seniorproducent bij Kunst- en Cultuurplatform Zina
- Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau
- Titus Schlatmann, buurtpastor bij St. Buurtpastoraat Utrecht
- Josine Westerbeek-Huitink, voorzitter Christelijk-Sociaal Congres

Sofie van den Enk, dagvoorzitter

DEELNEMERS

AANEN	MARIAN	50PLUSRECHT
ADRIAANSE-TEEUW	ANNE MARIE	AOB/CVHO
ALPHEN, VAN	MICHIEL	MAATSCHAPPIJ VAN WELSTAND
ALTING VON GEUSAU	MARIE JOSE	CNV INTERNATIONAAL
AUSEMS	JOOST	CNV VAKCENTRALE
BAAN	SERVAAS	CGMV
BAARS	DICO	CHRISTENUNIE
BAGGERMAN	CHRIS	RMU
BAKELAAR	ANNELIES	WELZIJNSWERK MIDDEN-DRENTHE
BAKKER, DEN	DICK	VERUS
BALKENENDE	RISCO	CSB-ADVIES
BANIS	PATRICK	CAOP
BEEKERS	WOUTER	WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT CHRISTENUNIE
BEERKENS	PAUL	STEM IN DE STAD
BELT, VAN DE	ANNIKA	PERSPECTIEF, CHRISTENUNIE JONGEREN
BELT, VAN DE	RUBEN	CHRISTENUNIE / PERSPECTIEF, CU-JONGEREN, CSC CONGRESKOMMISSIE
BERG, VAN DEN	WOUTER	VERUS
BERG	WILLEM JELLE	CNV - BESTUUR CSC, CSC CONGRESKOMMISSIE
BERGMAN	ESTHER	
BERGER	BARBARA	SOCIRES
BERNTS	TON	RADBOD UNIVERSITEIT
BESSELAAR	WILLIBROD	SINT BONAVENTURA
BEUMER	JAN	KRO-NCRV
BEUNINGEN, VAN	COR	SOCIRES
BLOEMHOF	HARMEN	CDA
BLOKDIJK	TRUDY	SOCIRES
BOEKHOUD	PIET	DE NIEUWEKANS
BOER, DE	DOMINIQUE	PROTESTANTSE THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT
BOS	HUIBRECHT	KRO-NCRV
BOS	MATTHIAS	
BOSCHMA	EPPY	VNO-NCW
BOSMAN	ANNE	ACCOLADE ZORG
BOVEN	PIM	PROTESTANTSE THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT
BOVENKAMP, VAN DEN	HEIDI	DAG6
BOVENS	THEO	PROVINCIE LIMBURG
BRAAK, VAN DEN	JAN-WILLEM	VNO-NCW - BESTUUR CSC
BREMMER	CEES	
BRONGERS	JOOP	ST. CARMEL HEALTHCARE MANAGEMENT
BRUIN, DE	ANNEMARIE	PERSPECTIEF, CHRISTENUNIE JONGEREN

BRUINS	FREERK JAN	
BRUNING	HANS	NED. INSTITUUT VOOR MEERPARIJEN DEMOCRATIE (NIMD)
BUCK	MARK	VERUS
BUDDENBERG	RICK	KBO-PCOB
BUIJS	GOVERT	KUYPERFONDS
BUIJS	STEFFART	LEENE COMMUNICATIE BV
BUSSTRA	ERIK	
COEHOORN	DIRK JAN	KRACOCONSULT
CREEMERS	IRIS	WINDESHEIM
DAEMS	JAN-PIETER	CNV VAKCENTRALE
JONG, DE	MARIJN	PERSPECTIEF, CHRISTENUNIE JONGEREN
DIJKEMA	LOUWE	VNO NCW, CSC CONGRESKOMMISSIE
DIJKMAN	PIETER JAN	WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR HET CDA
DIJKSTRA	DEBORA	DAG6
DIJKSTRA	HARM	CDJA
DIJKSTRA	REINIER	YOUTH FOR CHRIST
DINGSTEE, VAN	RINÉ	RCN VAKANTIEPARKEN BV
DOLSMAN	GUUSJE	VNO-NCW EN MKB-NEDERLAND
DORENBOS	WILLY	SCHREEUW OM LEVEN HULPVERLENING
DORENBOS	BERT	SCHREEUW OM LEVEN
DORP, VAN	HENK WILLEM	VAN DORP B.V.
DRIEL, VAN	THEO	CNV CONNECTIEF
DWARSWAARD	ESTHER	CSC SECRETARIS, CSC CONGRESKOMMISSIE
EERDE, VAN	MARTIN	CGMV VAKORGANISATIE
EIGENHUIS	TIES	CDJA
ELENBAAS	JOS	ABN AMRO MEESPIERSON
ENK, VAN DEN	SOFIE	DAGVOORZITTER
ESKI	SEMIH	CNV JONGEREN
FEITH	ROBERT	YMCA NEDERLAND
FICK	PETER	
FLIERT, VAN DE	MARK	CDJA
FOKKEMA	EPIE	BUREAU FOKKEMA
FORTUIN	PIET	CNV VAKMENSEN 2E DEELNEMER
FRANKEMÖLLE	TITUS	NKSR
GENNIP, VAN	JOS	SOCIRES
GENUGTEN, VAN	JOS	DE LEVENSBOOM
GERRETSEN, HA	ARJEN	CNV JONGEREN
GILS, VAN	JAN	EXODUS NEDERLAND
GODSCHALK	BERT	CHR. HOGESCHOOL EDE
GOOSEN	JEROEN	OUD DIRECTEUR VAN MENSEN MET EEN MISSIE
GRAAFF, DE	CHRISTIEN	ALFA-COLLEGE
GRIFFIOEN	HEIN	

HAAN, DE	YVONNE	KRO-NCRV
HAFKAMP	JAN	CNV
HAMERS	WALTER	TALIS
HAZENBOSCH	PIETER	oud CNV
HEIJDEN, VAN DER	EMMA	CDJA
HEIJKOOP	JAN	GEMEENTE HENDRIK-IDO-AMBACHT
HEMELS	PIETER	VKMO
HEYDEN, VAN DER	HILDEGARD	KANSFONDS
HINTEN- NOOIJEN	ANNEMARIE	RADBOD UNIVERSITY - BESTUUR CSC
HOEK, VAN	BERTHIE	VAN HOEK & PARTNERS, CARRIÈRE EN LEVENSLLOOP
HOLTERHUES	ERIC	OIKOCREDIT NEDERLAND
HOOG, DE	JAN	TRANSMISSIE
HOOGEN, VAN DEN	TOINE	VINCENTIUSVERENIGING NEDERLAND
HOOGLAND	JAN	HOGESCHOOL VIAA
HOOGTEIJLING	JEROEN	ST. LEGER DES HEILS WELZIJNS- EN GEZONDHEIDSZORG
HOUTMAN	ADA	PASSAGE
HUBBELING	DICK	ABN AMRO BANK
HULSEBOSCH	HENRIETTE	KANSFONDS
HULST, VAN	MENNO	CHRISTENUNIE
JAARVELD, VAN	NICO	CDA BASISGROEP SOCIALE ZEKERHEID
JANSEN	ARIE	CHRISTELIJKE HOGESCHOOL WINDESHEIM
JANSEN	KEES	VERUS
JANSSE	WILLEM	MISSIE NEDERLAND
JANSSEN	JASPER	
JASPERS	FRANS	SER NOORD-NEDERLAND
JONG, DE	BERT	PROJECT PERFECT
JONG	KITTY	FNV
JONG, DE	JOCHEM	KRO-NCRV
JONG- VAN DEN BERG, DE	NELLEKE	TEKSTBUREAU BERG IN DE POLDER
JONGE, DE	WOUTER	ATTENDO UITVAARTZORG
JONGEJAN	JAAP	SBI - BESTUUR CSC
KAISER	HERMAN	BESTUUR DOMINICAANS STUDIECENTRUM VOOR THEOLOGIE EN SAMENLEVING
KAMP, VAN DE	HARRY	BZW / VNO-NCW
KAMP-MAATEN, VAN DE	ANNEKE	
KARS	ARIE	
KLAASSE	SANDER	SOCIAL HACKETHON
KLAMER	HUIB	ADVISEUR LEVENSBESCHOUWING
KLERCQ	GEA	RAADSLID CDA - ZZP PRAKTIJKVERPLEEGKUNDIGE
KLOPPENBORG	BAS	SHPKLOP BV / AVERSANDI - DE KUNST VAN HET OMKEREN
KNIJNENBERG	GERT	YOUTH FOR CHRIST
KOHLEN	PIETER	VKMO

KOK	JOZEF	HOGESCHOOL IPABO AMSTERDAM
KONIJNENBELT	JASPER	CNV
KONING, DE	WILMA	RADBOD UNIVERSITEIT
KOPPEJAN	AD	SWINTH
KORNE, DE	MAURICE	
KORTE, DE	RIA	CDA
KORTE, DE	GERARD	BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH
KOUWIJZER	RANFAR	STEM IN DE STAD
KRIJT	JOANY	COMENIUS COLLEGE
KRUIJS, VAN DER	WIL	KBO-PCOB
KUIPER	WIM	VERUS - BESTUUR CSC
LAAN, VAN DER	ANJA	CNV
LAGEN, VAN	THEO	CNV VAKCENTRALE
LAMMERS	WOUTER	
LANDMETER, DE	JAN	CNV
LEENE	GERRIT	STICHTING PHILADELPHIA ZORG
LEENMAN	HEIME	
LIMMEN	MAURICE	CNV
LINDEN, VAN	GERARD	CNV VAKMENSEN
LOCK	ARJAN	EVANGELISCHE OMROEP
LOHMAN	EMILE	RELIËF - BESTUUR CSC
LOOMAN	LEO	ABNAMRO MEESPIERSON INSTITUTEN & CHARITAS
LUDENHOFF	ELLY	ZINA KUNST- EN CULTUURPLATFORM
LUYER	MARIANNE	CNV CONNECTIEF
MAKKINGA	ALICE	CDA OMMEN
MARTENS	WIM	WZU VELUWE
MEIJER	MARTIN	AXYOS BV
MOLENAAR	DAAN	DAG6 / EVANGELISCHE OMROEP
NEUTEL	WOUT	VERUS
NIEMEIJER	MARNIX	LVGS
NIJLANT	MICHEL	CNV
NIJMAN	BERT	NEWMAN MEDIA
NOORDHOEK	PETER	NORTHEDGE
NOORLANDT	JAN	CHR. HOGESCHOOL EDE
OLDE	AERNOUD	HILVERZON / HILVERSUM VERBONDEN
OLDENHOF	RUBEN	CDJA
OOLBEKKINK	WIM	STICHTING SBI / LANDGOED ZONHEUVEL
OUDENAARDEN	PIETER	CHRISTELIJKE HOGESCHOOL EDE
OUDEAA, VAN DER	INEKE	VERUS
PAUL	HARRY	REFORMATORISCH MAATSCHAPPELIJKE UNIE
PLEIZIER	ALEXANDER	EVANGELISCHE OMROEP
PLOEG, VAN DER	RUBEN	CNV VAKCENTRALE

POL	OKKE	
POST	KLAAS JELLE	CGMV
POUTSMA	BETTY	CGMV
PRIJ	JAN	ZINNEN OVER ZIN
REBERGEN	BRAM	YOUTH FOR CHRIST
REEST, VAN DER	JAN	ATRIUM GROEP B.V.
RENKEMA	DAVID	STICHTING OIKOS
RIEZENBOSCH	FEMMEKE	DAG6
RIJNBACH, VAN	SANDRA	HET BAKEN ALMERE
RIJNBENDE	RON	STICHTING UNIENZV
RIJSDIJK	PETER	VERENIGING SCHULDHULPMAATJE NEDERLAND
RITSKES	GREET	HET BAKEN ALMERE
RIVIÈRE, LA	LEEN	CHRISTIAN ARTISTS/CONTINENTAL SOUND
ROOK	NIELS	CGMV VAKORGANISATIE, CSC CONGRESKOMMISSIE
ROUVOET	ANDRÉ	CHRISTENUIE
RUDING	ONNO	OUD-MINISTER VAN FINANCIËN
RUTGERS VAN DER LOEFF	BRAM	REMONSTRANTEN
SCHALK	PETER	RMU
SCHEEPSTRA	TOM	CDJA
SCHENKEL	LEONIE	PERSPECTIEF
SCHEPENS	THEO	ADELBERT VERENIGING
SCHLATMANN	TITUS	ST. BUURTPASTORAAT UTRECHT
SENGERS	ERIK	SOCIETY & SPIRIT
SIEGMANN	ARJEN	WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR HET CDA
SLOK	JOHAN	CNV VAKMENSEN
SMID	EIKO	DRÖGE & VAN DRIMMELLEN
SMIT	DANNY	CDJA
SNEEP	WIM	CGMV
SPANBROEK	LISANNE	CDJA, CSC CONGRESKOMMISSIE
STEENBEEK	GIJSBERT	
STREEK, VAN DE	HILLIE	RAAD VAN KERKEN IN NEDERLAND
TATENHOVE, VAN	ANKIE	CHRISTENUNIE LANSINGERLAND
TIMMER	RIEN	LEO KANNER ONDERWIJSGROEP EN IPABO
TOERING	JAN	CGMV
TOL	BERT	BUREAU ARBEIDSRECHT
TOREN, VAN DEN	JAN PETER	BIRCH
TREUR	STEVIE	EXCELLARE PARTNER IN ZORG
TROMP	THIJS	RELIËF
VADER	CORNEL	ST. LEGER DES HEILS WELZIJNS- EN GEZONDHEIDZORG
VANDERKAA	MANON	KBO-PCOB, CSC CONGRESKOMMISSIE
VELDE, VAN DER	TINEKE	EVANGELISCHE OMROEP
VENS	RIAN	ABN AMRO MEESPIERSON INSTITUTEN & CHARITAS

VENTE, DE	PIETER	CNV VAKCENTRALE
VERCAMMEN	JORIS	OUD-KATHOLIEKE KERK VAN NEDERLAND
VERSCHUREN	WIM	ZIN IN WERK/BEWEGING VAN BARMHARTIGHEID
VERWEIJ	MARINUS	ICCO
VISSER	LEO	DORCAS
VOSKAMP	INEKE	PASSAGE
VRIES, DE	ROBBERT JAN	VERUS
VRIES, DE	RENE	CNV CONNECTIEF
VRIES, DE	JAN	CNV CONNECTIEF
WAAIJER	JAN	GEMEENTE STRIJEN BURGEMEESTER
WAGENAAR	FLORIS	LID PERSPECTIEF
WARNINK	ARD	
WASSENAAR	WALTER	VERUS, CSC CONGRESKOMMISSIE
WEIGAND-TIMMER	JET	ABRAHAM KUYPERFONDS
WESSELS	JAN	MISSIE NEDERLAND
WESTERBEEK-HUITINK	JOSINE	CSC - VOORZITTER
WESTERINK	BERT	CDA
WESTERINK	DAVID	CDA GRONINGEN
WEVER	WIM	CNV CONNECTIEF/STG ARKADE
WIJNBERGEN	VINCENT	ABN AMRO MEESPIERSON
WIJNGAARDEN, VAN	AREND	CNV VAKCENTRALE
WILLIGEN, VAN	RICHARD	ABN AMRO MEESPIERSON I&C
WIT, DE	CHRISTA	STICHTING ACTIOMA
WOESTENBERG	DANIËLLE	SECRETARIAAT RK KERKGENOOTSCHAP NEDERLAND
WOLFF, DE	FRANS	CITYPASTORAAT DOMKERK
WOUD, VAN DER	RICK	MENSEN MET EEN MISSIE
ZANDE, VAN DER	JARIN	PERSPECTIEF, CHRISTENUNIE-JONGEREN
ZANEN	ANNA	ADELBERT VERENIGING
ZEVENBERGEN	KEES	CORDAID
ZIJL, VAN	JOEP	CORDAID
ZOUTENDIJK	RONALD	SIRIZ
ZUTHEM, VAN	NELIZA	EVANGELISCHE OMROEP

OP ELKAAR AANGEWEEZEN

durf afhankelijk te zijn

In dit boekje treft u het verslag van het Christelijk-Sociaal Congres 2017, dat werd gehouden van 30 tot 31 augustus 2017 bij Landgoed Zonheuvel in Doorn.

Centraal stond het thema *Op elkaar aangewezen – durf afhankelijk te zijn*. Tijdens het congres beschouwden de sprekers en de deelnemers hoe onderlinge verbinding gestimuleerd kan worden en hoe men zich meer open en afhankelijk kan opstellen ten opzichte van de ander.

Hierop werden visies, analyses en vergezichten geschetst door onder andere Kim Putters, Theo Bovens, Sybrand Buma, Carla Dik-Faber, Jurjen ten Brinke en Vincent Bijlo. De zaal kwam veelvuldig aan het woord, onder meer tijdens de eerste Social Hackathon ooit gehouden tijdens het Christelijk-Sociaal Congres.

De samenvattingen van de lezingen en de foto's in dit boekje geven een goede indruk van wederom een geslaagd Christelijk-Sociaal Congres.

